

Mitől természetes a fordítás?

Horváth Péter Iván

Nemzeti Közsolgálati Egyetem

E-mail: poliglott76@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1339-0197>

Kivonat: A nyelvi közvetítés legtöbb művelője, oktatója és kutatója az ókor óta egyetért abban, hogy egy (jó) fordítás természetesnek hat. A természetesség fogalma azonban máig tisztázatlan, ráadásul a *természetes* eleve több nyelvészeti és fordítástudományi terminusnak is az eleme. Ez a tanulmány megvizsgálja az említett szak kifejezéseket, majd a természetességet egyrészt a független, másrészt a fordított szövegek tulajdonságaként. Ezután áttekinti a természetesség néhány fordítástudományi megközelítését, és arra keresi a választ, hogy a természetesség mikor kívánatos, illetve a hiánya mikor nem tekinthető vétségnek. A leíró fordítástudomány tartózkodik az olyan rosszalló minősítésektől, mint amilyen az *erőltetett*, a *fordítás izű*, a *kényszeredett*, a *nyakatekert* stb., és emiatt mellőzi is a természetesség meghatározását. A téma empirikus kutatásának ösztönzése érdekében a tanulmány bemutat egy tolmácsjelöltekkel végzett blattolási gyakorlatot és ennek részeként több olyan célnyelvi megoldást, amelyet a szerző természetellenesnek ítélt meg.

Kulcsszavak: természetesség, nyelvhelyesség, gördülékenység, nyelvi ideológia, relevanciaelmélet

1. Bevezetés

„A lényeg végső soron az, hogy a célnyelvi szöveg (...) természetes és gördülékeny legyen (...)” – tanácsolja Mona Baker (1992: 172) több kiadást megért fordítóiskolájában. „Ügyelünk arra, hogy fordításaink ne csak pontosak legyenek, hanem természetesen is hangozzanak” – állítja világszerte számos fordítóiroda. A fordítások természetessége az ókor óta hangoztatott eszmény. Abban a többség egyetért, hogy a (jó) fordításhoz természetes megfogalmazás illik, arról viszont megoszlanak a vélemények, hogy a természetesség pontosan miben rejlik. Rogers (1999: 11–12) fel is teszi a kérdést: Ki jogosult eldönteni, hogy mi a természetes? Elvégre a célnyelvnek számos társadalmi, területi, sőt egyéni változata van. Az is köztu-

dott, hogy a kreativitás és a nem normatív nyelvhasználat között néha vékony a határmezsgye. Ami elfogadható egy kreatív írótól, azt talán elutasítják egy nem anyanyelvi beszélőtől, tőle ugyanis általában nagyobb konvencionális várnak el. Rogers felvetései nyomán a jelen tanulmány célja néhány elméleti alapvetéssel elősegíteni a fordítással, illetve általában a nyelvi közvetítéssel alkotott szövegek természetességének jövőbeli empirikus vizsgálatait.

2. A természetes nyelvészeti jelentésköre

A közvetített szövegek természetességének kutatását némileg megnehezíti, hogy a *természetes* eleve többjelentésű szó. Számos nyelvészeti területen, sőt a fordítástudományban is különféle szakkifejezések részeként jelenik meg, ráadásul többnyire szabatos meghatározás nélkül.

A *természetes nyelv* minden olyan nyelvnek a neve, amelyet egy-egy emberi közösség ösztönösen alakít ki és használ. Ellentéte a *mesterséges nyelv*, amely tervezés eredményeként jön létre, akár tudományos célokra (ilyenek a logika és a matematika formális nyelvei), akár művészi célokra (pl. az irodalomban vagy a sci-fiben előforduló kitalált nyelvek). A fogalmi elhatárolást két tényező is bonyolítja. Az egyik az, hogy a természetes nyelvekben sok minden származik tudatos beavatkozásból, nyelvművelés, nyelvi tervezés vagy épp nyelvmenedzselés formájában (Lanstyák 2009). A másik az, hogy a mesterséges nyelvek közül az ún. a posteriori nyelvek mind a természetes nyelvek jegyein alapulnak, de az a priori nyelvek sem mentesek az előbbiektől, hiszen azokat is a természetes nyelvek segítségével dolgozzák ki.

A nyelvi jelek legismertebb osztályozása azon alapul, hogy a jelölő és a jelölt között természetes (motivált) vagy önkényes kapcsolat áll-e fenn. A *természetes* itt oksági viszonyra utal (például egy testi vagy lelki jelenség és a tünete között), míg az *önkényesség* úgy értendő, hogy az adott hangalakhoz csak a közmegegyezés szerint, nem természetes hasonlóság miatt fűződik jelentés. A strukturalista nyelvészet a hangutánzó és a hangfestő szavakat tekinti természetes jeleknek, noha közismert, hogy azok hangalakja ritkán azonos a különböző nyelvekben. A „természetes” fogalmába tehát belevegyül az „önkényes”.

A nyelvtörténészek *természetes fejleményekről* és *természetes* vagy *spontán változásról* szoktak értekezni, szemben a *tudatos szóalkotással* vagy a *mesterségesen felélesztett szavakkal*. Az előbbire jó példa a *-nök/-nők* személyragnak a 20. század második felében bekövetkezett visszaszorulása, az utóbbira pedig a 19. században létrehozott *elmélet*, illetőleg az ugyanakkor újra elterjesztett *jog* szó. Az első ránézésre meggyőző különbségtétel itt sem problémamentes. Az ikes ragozás (Balázs és Zimányi 2007: 112) a 17. századra összekeveredett az iktelennel, majd az utóbbi fölénybe került. Ezt Révai Miklós a 18. század végén igyekezett megváltoztatni az ikes alakok gyarapításával és népszerűsítésével, de ez csak részben sikerült: a két ige típus között máig szoros a kölcsönhatás. Ezek szerint szavanként kellene megállapítani, hogy melyik ikes ige természetes, és melyik mesterséges.

A *természetes környezet* vagy *előfordulás* a korpusznyelvészetnek a szótárszerkesztés, az idegennyelv-tanítás és a fordításpedagógia által is átvett kifejezése azokra a szócsoportokra és nyelvtani szerkezetekre, amelyekben egy adott szó többnyire megjelenik. Itt az okoz gondot, hogy a *természetes* időhöz kötött fogalom: mindig csupán egy meghatározott nyelvallapotban értelmezhető, nem a nyelv teljes történetében. Köztudott, hogy ami tegnap természetes volt, az ma már nem az. Ez fordítva is igaz. Ha azonban a természetességet a szinkroniára korlátozzuk, akkor is felmerül, hogy valamely nyelvi elem környezete vagy előfordulása legfeljebb a nyelvi rendszer egészére nézve nevezhető természetesnek, az egyéni nyelvváltozatok millióiiban már nem feltétlenül. A *többség* szónak korpusznyelvészetileg kimutatható, azaz ilyen értelemben természetes környezete a *-re jut*, hiszen a *többségre jut* régi és mai szövegekben is felbukkan. De vannak olyan beszélők, akik nem ismerik, ezáltal nem tartják természetesnek, ezért csakis a *többségbe kerül* kifejezést használják.

Az írás nem „természetes emberi működés, hanem «mesterség», a műveltség körébe tartozó tudás” (Nádasdy 2003: 99), hiszen minden egyén és közösség később kezd el írni, mint beszélni, vagy soha, és a nyelvek túlnyomó többsége mindmáig íratlan. A helyesírás kevésbé természetes, mint önmagában az írás, hiszen valamely tekintélyes szerző vagy intézmény szokta szabályozni, méghozzá jellemzően az ösztönös írásgyakorlat változásainak fékezésével. Ennek ellenére a természetesség a helyesírásban is értelmezhető, főleg a kiejtés szerinti írásmód terén. A hagyományos írásmód nem természetes, mivel ellentétes a mai nyelvallapotnak megfelelő tökéletes hangjelöléssel, ám a megszokás folytán azzá válik. Ma pl. a *Kossuth* a természetes, a **Kosút* szokatlan lenne. A szóelemző írásmód természetes, mert tükrözi a szóalakok szerkezetét (*látja*, nem **láttya*), de mesterséges is, mert nem tükrözi a kiejtést.

A fordítástudomány az alább tárgyalt jelenségen, azaz a célnyelvi megfogalmazás egyik tulajdonságán kívül két terminusban is él a *természetes* jelzővel. Az egyik a Harris által (1977) bevezetett *természetes fordítás* (*natural translation*): az a tevékenység, amellyel kétnyelvűek (leginkább honos kisebbségek vagy bevándorló családok gyermekei) segítenek a többségi vagy államnyelvet nem vagy gyengén ismerőknek a hétköznapi társalgásban, orvosi vizsgálat vagy hivatali ügyintézés során. Mivel ilyenkor főként szóbeli érintkezésre kerül sor, a *természetes fordítás* egyúttal tolmácsolás is (sőt elsősorban az), a *természetes* jelentése pedig itt annyi, mint 'szakképesítés nélkül végzett', akár a *naív* jelző a *naív művészet* kifejezésben. Érdekes módon e tevékenység végzőire a szakirodalomban nem alakult ki külön terminus, pl. a *természetes* vagy – a *natúr színész* mintájára – a *natúr fordító/tolmács*. Kivételként a Lanstyák (2003) által alkotott *botcsinálta fordító* említhető, amelyből a gunyorossága miatt aligha lesz szaknyelvi kifejezés, még ha a szerző érezhető rokonszenvvel ír is az érintettekéről.

A másik, szintén ismert fordítástudományi terminus, amelyben a *természetes* szerepel, a Pym-féle (2007) *természetes ekvivalencia*, amelynek ellentéte az *irányfüggő ekvivalencia*. Az előbbi az eleve adott, tehát a kétnyelvű szótárakba felvett, a legtöbb közléshelyzetben elvileg kölcsönösen érvényes megfeleléseket jelenti,

míg az utóbbi azokat, amelyeket a közvetítő hoz létre, így a forrásnyelvi szövegnek egyetlen célnyelvi változatában állnak fenn, másokban nem. A *természetes* – ahogy maga Pym figyelmeztet rá – itt sem egyértelmű: leginkább két nyelv szakkifejezéseire jellemző, ám azokat mesterségesen szokás szabványosítani, hogy pontosan megfeleljenek egymásnak.

3. A természetesség mint általános szövegtulajdonság

A természetesség nemcsak a fordítás (tolmacsolás, jelelés stb.) eredményének lehet az ismérve, hanem bármely független szövegnek is, ezért a meghatározást nem szabad leszűkíteni a nyelvi közvetítésre; inkább általánosságban érdemes megkísérelni.

A tartalom és a forma arisztotelészi kettősségének alapulvételével a természetesség a formának, vagyis a megfogalmazásnak, a nyelvezetnek a tulajdonsága, de csak az egyik, mert a szövegnek több alaki ismérve is van. Íme, ezek közül tíz (nem fontossági sorrendben), javarészt a jelen szerző által alkotott meghatározásokkal:

1. Nyelvtani helyesség: az összes vagy a legtöbb anyanyelvi beszélő által követett és helyesnek ítélt szórend, ragozás, jelentés, szókapcsolat, egyeztetés, vonzat stb. alkalmazása
2. Nyelvhelyesség: a művelt és/vagy szaknyelvi nyelvhasználók által követett és helyesnek ítélt szórend, ragozás, jelentés, szókapcsolat, egyeztetés, vonzat stb. alkalmazása
3. Helyénvalóság: olyan kifejezésmód, amelyet a közlő és a befogadó az adott közléshelyzetben egyaránt megfelelőnek érez kommunikatív céljainak eléréséhez (Lanstyák 2022: 27)
4. Stílusosság: a szöveg (elsődleges) stílusneméhez illő kifejezésmód
5. Pontosság: a jelölt fogalomnak, fogalmi viszonyoknak megfelelő, részletes, világos kifejezésmód
6. Szabatosság: sem túl szűkszavú, sem túl bőbeszédű kifejezésmód
7. Érthetőség: a címzett(ek) számára külön magyarázatot nem igénylő kifejezésmód
8. Közérthetőség: külön magyarázatot senki számára nem igénylő kifejezésmód
9. Könnyen érthetőség/olvashatóság: elsősorban a nyelvileg hátrányos helyzetű címzettek (pl. értelmi és egyes testi fogyatékosok, idegen anyanyelvűek, kisgyerekek, demens időszerűk stb.) számára leegyszerűsített, a formális stílust kiküszöbölő kifejezésmód (Lanstyák 2022: 28)
10. Gördülékenység: könnyed, zökkenőmentes kifejezésmód

Ha a természetességet megpróbáljuk elhelyezni a fenti rendszerben, több akadályba is beleütközünk. Először is, a felsoroltak nemcsak alaki, hanem részben tartal-

mi ismérvek is. A pontosság, a szabatosság vagy az érthetőség nagyban függ a szöveg tárgyától és olyan egyéb tényezőktől is, mint a címzett ismeretei és értelmezési készsége. Kérdéses, hogy a nyelvtani helyesség viszonyítási pontjaként megnevezett „legtöbb anyanyelvi beszélő” pontosan milyen nyelvi jegyekre nézve különbözik a nyelvhelyességben illetékes „művelt és/vagy szaknyelvi nyelvhasználóktól”. Van-e a szó szoros értelmében közérthető szöveg? Lehet-e valami stílusos úgy, hogy nem gördülékeny? Mi fontosabb az átlagos befogadó számára: a helyénvalóság vagy a nyelvhelyesség? És persze milyen az átlagos befogadó?

A fenti alaki ismérvek megragadása azért is nehéz, mert mindegyik fokozati jellegű. A prototípuselv (Rosch 1973) alapján jó és rossz példányokban testesülnek meg. Valami például attól függően minősül stílusosnak, hogy a centrumban vagy a periférián helyezkedik-e el, az utóbbi viszont sokszor azon múlik, hogy az egyén nyelvi repertoárjában mi hová tartozik.

Mindez igaz a természetességre is, amelyet a legegyszerűbben talán így lehet körülírni: „a nyelvszokásnak megfelelő kifejezőmód”. Ahogy Lanstyák (2021: 58) is megállapítja, „az egyes regisztereknek, műfajoknak és szövegtípusoknak megvan a maguk szigorú vagy kevésbé szigorú normarendszere (...), a fordítónak pedig „követnie kell az általa használt nyelvváltozat (legtöbb esetben a standard) általános normáit. Így tudja elérni, hogy fordítása ne csak pontos legyen, hanem (...) beilleszkedjen (...) a (nem fordítások) közé.” A beilleszkedés mértékét az adott regiszter, műfaj, szövegtípus fordítási normái szabják meg. Jóllehet „a nyelvszokásnak megfelelő kifejezőmód” nem kevésbé problémás, mint a stílusosság, a nyelvhelyesség vagy a közérthetőség meghatározása, hiszen maga a nyelvszokás is egyebek közt helyzettől, egyéntől, korszaktól, műfajtól és közlésszándéktól függő prototípusfogalom, a jelen tanulmány további részei ezen a definíción alapulnak.

A Lanstyák (2023: 4) által *nyelvi naturizmus* néven azonosított nyelvi ideológia követői szerint a természetesebb nyelvhasználat, nyelvváltozatok és nyelvi formák eredendően, tehát a használat körülményeitől függetlenül értékesebbek, mint a kevésbé természetes nyelvhasználat, nyelvváltozatok és nyelvi formák. E meggyőződés szorosan összefügg a hagyományos magyar nyelvűvelésre jellemző nyelvi aformalizmus ideológiájával, amely ugyancsak eleve utasítja el a nyelv formális változatainak használatát (ibid). A nyelvi naturizmus azonban nem pusztán a nyelvi aformalizmus ellentéte: az előbbi ideológia hívei ritkábban a választékos vagy inkább emelkedett nyelvi formákat is a *modoros*, a *mesterkél*t, a *keresett*, az *erőltetett* vagy a *furcsa* jelzővel illetik.

4. A természetesség mint fordítási szövegtulajdonság

Egy fordítás szokatlanságának több oka is elképzelhető. Lehetséges, hogy maga a forrásnyelvi szöveg sem természetes, mert nem anyanyelvű írta, vagy a szerzője anyanyelvű ugyan, de olyan, aki nem ismeri az adott regisztert, vagy aki szándékosan kétértelmű és homályos fogalmazásra törekedett. Sőt manapság egyre in-

kább az is megeshet, hogy a szöveget mesterséges intelligencia alkotta. Az alábbiakban – kissé önkényesen – abból indulunk ki, hogy a forrásnyelvi mű természetes.

A természetesség kívánalma valószínűleg a kezdetektől fogva felmerült mindenkién, akinek valaha is át kellett ültetnie egy szöveget – főleg egy vallási, szépirodalmi, társadalmi stb. szempontból jelentős szöveget – valamely nyelvről egy másikra. A szakirodalom gyakran (pl. Bassnett 2002: 51) idézi, hogy már Ciceró és Horatius is különbséget tett a szó szerinti és az értelem szerinti fordítás között. Ezt a két eljárást abból a szempontból értelmezték, hogy a célnyelvet (esetükben a latint) mennyire lehet és kell gazdagítani a forrásnyelv (esetükben az ógörög) sajátosságaival. A *természetesség* szót nem használták, de az értelem szerinti fordítás közel áll hozzá. A kettő nem azonos, mert a forrásnyelvi szóhasználat, stílus, mondatszerkesztés stb. (tudatos) mellőzése önmagában még nem eredményez természetes kifejezőmódot, és egy természetes célnyelvi változat is sok mindent megőrizhet szóról szóra az eredetiből.

A természetességhez hasonló követelmény fogalmazódik meg Tytler 1791-ben kiadott elméleti értekezésében is (Bassnett 2002: 69). Eszerint a fordításnak teljesen át kell adnia az eredeti szöveg üzenetét, azzal stílusában meg kell egyeznie, valamint „should have all the ease of the original composition”. Ez a szövegeknek a fenti 3. pontban vizsgált alaki ismérvei közül leginkább a gördülékenységre emlékeztet. Az utóbbi szintén más, mint a természetesség, hiszen ami könnyed és zökkenőmentes, az nem feltétlenül természetes, de ezt a két tulajdonságot nem szokás mindig szigorúan megkülönböztetni egymástól.

A természetesség néven nevezve és a legjobban kifejtve Nida munkásságában jelenik meg. A bibliafordítók gyakorlati útmutatójának szánt *Bible Translating* (Nida 1961) szerint a jó fordítás, amely félüton helyezkedik el az egyaránt kerülendő szó szerinti és az értelmi fordítás között, egyszerre természetes, érthető és hűséges. A jelen cikk szempontjából legfontosabb első követelmény azt jelenti, hogy a fordítást a közönség által beszélt nyelven kell megfogalmazni. Ez ellen hat a rossz mondatszerkezet, szórend vagy mondat hosszúság (pl. Szent Pál több versen átívelő körmondatainak célnyelvi megőrzése) és a túl sok, esetenként transliterált idegen szó. Nida számára az eszményi fordítás a lehető legtermészetesebb, ugyanakkor olyan közel marad az eredeti szöveg formájához, amennyire a természetesség megengedi.

Nida fő műve, a bibliafordítás elméleti megalapozásának céljából írt *Toward a Science of Translating* (1964), vezette be a tudományban azóta közismertté vált dinamikus ekvivalencia fogalmát, a döntően szóalapú formális ekvivalencia ellenpólusaként. A *dinamikus* itt arra utal, hogy a súlyt a mondatra és a bekezdésre kell helyezni. A szóközpontú fordítás ugyanis – mivel a szavak valódi jelentése a szövegkörnyezethez kötődik – jobbára félreérthető vagy értelmetlen. A dinamikus ekvivalens fordítás annyi, mint a forrásnyelvi szöveg legközelebbi természetes ekvivalense. Ahhoz, hogy ez megvalósuljon, három tényezőt szükséges szem előtt tartani: az egész befogadó nyelvet és kultúrát, a szöveg kontextusát és a célnyelvi befogadókat (1964: 167). Nida a mondandóját sok példával szemlélteti, de azt már

– talán az olvasó intuíciójában bízva – nem fejt ki, hogy a *legközelebbi természetes ekvivalens* kifejezésen belül hogy értendő a „természetes”.

Ez nemcsak Nida műveinek nagy adóssága, hanem a későbbi fordításkutatóké is, akik a természetesség fogalmát hallgatólag tisztázottnak tekintik, ezért inkább azt fejtetik, hogy a természetellenes fordítás miért rossz. Ez azért sem szerencsés, mert a nyelvi közvetítésnek napjainkra számtalan válfaja alakult ki, így a természetességet vélhetőleg nem lehet egységesen megítélni. A forogatókönyvek hangzó célnyelvi változata kapcsán például Sereg (2020: 8) arról ír, hogy a filmszakmában régóta elterjedt rosszálló *szinkronnyelv* „a túlzottan fordításízű, nem természetes szinkronszövegek” megnevezése. Arról azonban nem ejt szót, hogy az érintettek közül ki mit és miért tart fordításízűnek, és ő maga mit nevezne természetesenek.

Mivel a fenti 3. pont végén tárgyalt nyelvi naturizmus ideológiája érezhetően áthatja a fordítás kutatását, művelését és oktatását is, mind a három területen nyíltan ki kellene mondani, hogy a természetesség miért kívánatos, a hiánya pedig miért baj. Lanstyák (2021: 84) szerint, aki a bibliafordítás bizonyos sajátosságait relevanciaelméleti keretben vizsgálja, „a mesterkéltné, erőltetett, természetellenes kifejezőmód (...) nem eredményezne jó kommunikatív fogódzókat, s ráadásul tovább növelné a feldolgozási erőfeszítést, ezért a természetesség követelménye gátat szab a forrásnyelvi jellegzetességek megőrzésének (...)” Könyvében különbséget tesz direkt és indirekt fordítás között azzal, hogy az alkalmazásuk a célközönségtől függ. Az egyenes idézet analógiájára bevezetett direkt fordítás „csupán más nyelven ad vissza minél többet abból, amit az eredeti szerzők a saját olvasóközönségükkel akartak közölni, erősen támaszkodva az üzenet forrásnyelvi jellegzetességeire.” Ezzel szemben a függő idézet analógiájára bevezetett indirekt fordítás „igazodik a célnyelvi befogadói közeg igényeihez, valamint a célnyelvi befogadók világismeretéhez, s kevésbé törődik az üzenet forrásnyelvi jellegzetességeivel, megelégszik azok részleges átadásával” (2021: 38). A „direkt fordítási megoldások túlsúlya akkor indokolt, ha a célközönség a Biblia útmutatása alapján újjászületett, Szent szellemmel betöltött, elkötelezett keresztényekből áll. Azoknak, akik számára a hitük csak egyfajta kultúra, amibe beleszülettek, éppúgy, ahogy azoknak, akik nem is hisznek, és csak egy kimagasló emberi alkotást látnak a Bibliában, jobban megfelel a gördülékenyebb, kisebb erőfeszítést igénylő, indirekt megoldásokban bővelkedő fordítás. Az indirekt fordítás, mivel kisebb feldolgozási erőfeszítést vár el az olvasójától, még nagyobb súlyt fektethet a szöveg természetességére (vagyis az azonos vagy hasonló regiszterekhez tartozó, eredeti fogalmazású célnyelvi szövegekkel való nagyfokú belső szerkezeti hasonlóságra), gördülékenységére és könnyű érthetőségére (...)” (Lanstyák 2021: 89). A természetesség – írja másutt (2021: 104) – megfelelés a hasonló műfajú szövegekben ténylegesen érvényesülő nyelvi és stílusnormának, az olvasó (szűkebben vett) nyelvi és stilisztikai elvárásainak. A természetesség – folytatja – hozzájárul az érthetőséghez, de a könnyebben érthető megoldás néha kevésbé természetes, így előfordul, hogy az egyik csak a másik rovására javítható. Ismét máshol (2021: 113)

megjegyzni, hogy a természetes fordítás sok bibliaolvasó számára éppen a legtöbb szövegtípus normájától eltérően a „veretes”, azaz természetellenes változat, akkor is, ha az eredeti nem „patinás”.

A fenti megállapítások elvben csak a bibliafordításra vonatkoznak, de kiterjeszthetők a nyelvi közvetítés egyéb válfajaira is. Nyilvánvaló, hogy a természetes nemcsak a Szentírás befogadását könnyíti meg, hanem egy tolmácsolt politikai beszédét vagy szakmai előadását is. Ugyanakkor elhomályosíthatja, sőt meghamisíthatja a forrásnyelv és az azon megfogalmazott üzenet sajátosságait. Egy rendőrségi kihallgatás, egy bírósági tárgyalás vagy egy igazságügyi pszichológusnak tett nyilatkozat sikere azon is múlhat, hogy a tolmács a természetesség tudatos mellőzésével érzékelteti az idegen nyelvű személy gondolkodását, lelkiállapotát, műveltségét, egész életének kulturális beágyazottságát stb. A természetesség tehát – amint Lanstyák a hívők és a nem hívők kapcsán kifejti – nem önérték. Ha idegenszerű nyelvezetre van szükség, mert a megrendelő szóról szóra kíváncsi a forrásnyelvi közleményre, akkor a természetességnek nincs helye. Akkor sem lehet helye, ha a cél az – mint egykor Kazinczy esetében –, hogy a fordítások „provokálják és neveljék az olvasót, ne pedig kiszolgálják; hogy (...) bővítsék az anyanyelvi beszédmódokat” „egy magasabb szintű forrásnyelvi természetesség (...) érdekében”, valamint hogy a cél- és forrásnyelvi beszédteljesítmények (...) «barátságos nyelvpárokká» válhassanak (Bodrogi 2016: 319–320)”. Végül ismételjük el: a természetellenes is lehet érthető, sőt egyesek számára természetes, és ez nemcsak a biblia-, hanem például a műfordítások befogadóra is érvényes. (Erre és a természetesség elméleti megközelítéseinek történeti összefoglalására lásd Fadee 2011.)

5. A természetesség hiánya

A fordítástudományban a természetesség rendszerint – Nida műveinek kivételével – nem „saját jogán”, hanem a természetellenesség eszményi ellenpólusaként kerül szóba. A legtöbb szerző azt vizsgálja, hogy egy-egy fordítás mitől természetellenes, és azt, hogy a természetellenesség kiküszöbölhető-e, ha pedig nem, az miként hat a címzettekre. Sereg a már idézett értekezésében megemlíti (2020: 14), hogy a nézők egyre jobban elfogadják a filmszinkron interferáló elemeit. Ezt talán az idézi elő, hogy a nagy mennyiségű szinkronizált tartalom fogyasztása miatt sokan „megszokták ezeknek a műsoroknak az autentikus nyelvhasználattól eltérő megoldásait.” Ez annyira igaz, hogy a természetesség hiánya idővel nem csökkenti a filmnézés élvezetét. Hogy ez jó-e, vagy rossz, az kérdés, de a szinkronnyelv éppen a művisége és a természetesség hiánya miatt ismerhető fel az eredeti filmdialógusokkal szemben (2020: 67). Megjegyzendő, hogy a filmek nyelvezete Chiaro (2008: 243) szerint eleve nem természetes, hiszen a film műalkotás, ebből kifolyólag a nyelvezete is szimulált.

A leíró fordítástudomány képviselői szándékuk szerint csupán tárgyilagosan vizsgálják a nyelvi közvetítéssel létrejövő szövegeket: azok minősítését az alkal-

mazott fordítástudomány képviselőire bízzák. Ez azonban ugyanúgy csak elvben lehetséges, ahogy a leíró nyelvészet sem tud teljesen elhatárolódni az értékeléstől. A többség által elutasított vagy megbélyegzett nyelvi formákat mellőzi, de a legjobb esetben is épp csak megemlíti egy lábjegyzetben. Feltűnő, hogy a leíró fordítástudomány főleg képzett, tehetséges és gyakorlott közvetítők lektorált munkáit elemzi. Pedig valószínű, hogy a legtöbb fordítást világszerte képzetlen közvetítők készítik, akik ha nem is tehetségtelenek, de egyetlen színvonalon dolgoznak, gyakorlatlanok, a munkájukat pedig nem lektorálja senki.

A leíró tudomány megteheti, hogy a fordítástechnika-tanárok által használt *darabos, döcögős, erőltetett, erőszakolt, fordítás ízű, furcsa, idegenszerű, izzadágszagú, kényszeredett, keresett, magyartalan, mesterkélt, művi, nehézkes, nyakatekert, szolgálai, tapadó* stb. helyett a *szokatlan* jelzővel vagy olyan körülírásokkal él, mint a *nem természetes*, az *interferenciával telített* és az *interferenciajelenségeket mutató*. Ezzel azonban csak átkereszteli a jelenséget, de érdemben nem tárja fel. Ennek „ellenszereként” következzenek egy rövid esettanulmány!

2020. november 2-án iszlamista merénylet történt Bécsben. A BBC online újságja egy nappal később számolt be az esetről. A cikket e tanulmány szerzője angol–magyar blattolási gyakorlatként dolgozta fel a Pázmány Péter Katolikus Egyetem akkori tolmácsjelöltjeivel. Az 1. táblázat néhány hallgatói megoldást mutat be az oktató számára természetes megoldásokkal együtt.

1. táblázat: „Szokatlan” és „természetes”
az angol–magyar blattolási gyakorlatban

Angol eredeti	Blattolás	Természetes fordítás
Austrian police urged people to...	Az ausztriai rendőrség sürgette az embereket , hogy...	Az osztrák rendőrség felszólította a lakosságot , hogy...
was released early from jail in December	decemberben engedték ki korábban a börtönből	decemberben helyezték feltételesen szabadlábra
at six locations in the city centre	hat helyszínen a városközpontban	hat belvárosi helyszínen
news conference	sajtó konferencia	sajtótá jékoztató
last month	az előző hónapban	a múlt hónapban
the worst attack	a legrosszabb támadás	a legsúlyosabb merénylet
heavily armed attacker	erősen felfegyverzett támadó	állig felfegyverzett merénylő
The government announced three days of national mourning, starting immediately .	A kormány háromnapos nemzeti gyászt jelentett be , amely azonnal elkezdődött .	A kormány azonnali hatállyal háromnapos nemzeti gyászt hirdetett/rendelt el .

Angol eredeti	Blattolás	Természetes fordítás
Police say the incident began at about 20:00.	A rendőrség azt mondta, hogy az incidens 20:00 óra körül kezdődött.	A rendőrség elmondása szerint az események 20:00 óra körül kezdődtek.
Vienna Community Rabbi	bécsi közösségi rabbi	a bécsi hitközség rabbija
One policeman was critically wounded.	Egy rendőr kritikusan megsérült.	Egy rendőr életveszélyesen megsérült.
in the police chief's words	a rendőrfőnök szavai szerint	a rendőr kapitány szavai szerint

A tanári füllel hallgatva szokatlan nyelvi elemek és elemkapcsolatok háttérben kivétel nélkül a szó szerinti fordítás fedezhető fel. Ez köztudottan a legegyszerűbb átváltási művelet; minél gyorsabb a tolmácsolandó beszéd, vagy – mint a jelen esetben – minél szűkebb a blattolás időkerete, annál inkább. Itt azonban többről van szó. A hallgatók az átlagos nyelvtanulókhöz hasonlóan ezzel a kommunikációs stratégiával töltötték ki szókincsük hézagait, illetve hidalták át szólóhívási nehézségeiket. Az előbbi, vagyis a nyelvi hiány mindössze egyszer mutatkozott meg: a *hitközség* főnevet senki nem ismerte. Annál többször okozott gondot „a nyelvem hegyén van” jelenség. A tolmácsjelöltek utólag elárulták, hogy a teljesítményük már menet közben is hiányérzetet keltett bennük. Tudták, hogy az általuk használt tényformák jórészt stílusterések, a célformákat azonban nem sikerült felidézniük. A feladat közös értékelése során többször is némi bosszúsággal csaptak a homlokukra a javítások hallatán. A szokatlan nyelvi elemek és elemkapcsolatok azért fordultak elő ilyen nagy számban, mert a hallgatók – elmondásuk szerint – nem olvastak napisajtót, legalábbis nem a fentihez hasonló híreket. Azok nyelvezetét csak jól-rosszul értették, de minta híján nem tudták a célnyelven reprodukálni.

A tolmácsképzésben mindez naponta megnyilvánuló s így közismert jelenség, ezért a következőkben szorítkozzunk a tanulmány szempontjából elsődleges természetességre! A jelen szerző által kifogásolt megoldások az alábbi csoportokba sorolhatók.

1. Ritka köznyelvi szó: *városközpontban*
2. Szaknyelvi helyett köznyelvi szó: *sajtókonferencia, incidens, közösségi, rendőrfőnök*
3. Szokatlan köznyelvi szókapcsolat: *ausztriai rendőrség; az előző hónapban; a legrosszabb támadás*
4. Szokatlan szaknyelvi szókapcsolat: *sürgette az embereket; engedték ki korábban a börtönből; erősen felfegyverzett támadó; nemzeti gyászt jelentett be, amely azonnal elkezdődött; azt mondta, hogy; kritikusan megsérült*
5. Szokatlan szórend: *hat helyszínen a városközpontban*

A példatár szerint e sorok írója főképp a szöfűzés (nagyobb részben a szókapcsolatok, kisebb részben a szórend) terén érezte természetellenesnek a hallgatói megoldásokat. Ez rímelt Heltainak (2014: 94–98) arra a kísérlettel is megerősített megfigyelésére, hogy a kollokációs kompetencia egyrészt jelentős egyéni változatosságot mutat, másrészt sok hallgatónál gyenge lábakon áll.

Mivel a jelen tanulmány főleg az empirikus vizsgálatokat kívánja elősegíteni, a fenti újságcikk blattolását érdemes lenne más csoportokkal is elvégeztetni. Ebből kiderülne, hogy vannak-e olyan megoldások, amelyek a legtöbb hallgató produktívában természetellenesek, és főleg az, hogy a fenti megnyilatkozásokat más oktatók is szokatlannak vagy inkább nyelvhelyességi, esetleg nyelvtani hibának minősítenék-e. Elképzelhető, hogy a *városközpontban* és a *sajtókonferencia* használatát mások kevésbé rónák fel, mivel ez is, az is előfordul független nyelvhasználatban. Az *incidens* és a *rendőrfőnök* gyakorinak tűnik az angolról készült magyar fordításokban, ezért valószínű, hogy azok – akárcsak a Sereg (2020: 14) szerint megszokottá váló szinkronizált tartalmak – egyre többek számára természetesekek.

Végül – a 4. pont egyik megállapítását megismételve – szem előtt kell tartani, hogy a nyelvi közvetítésnek napjainkra számtalan válfaja alakult ki, így a természetességet vélhetőleg nem lehet egységesen megítélni. Egy blattoláson nyilvánvalóan sosem lehet számon kérni egy fordítás kidolgozottságát. Az tehát, hogy a jelen szerző sok megoldást helytelenített a magyar célnyelvű szövegben, sokkal inkább az általános oktatói maximalizmusról tanúskodik, mint a hallgatók tényleges hiányosságairól. Egy olyan személy ingerküszöbe ugyanis, aki rászorul egy ilyen jellegű blattolásra, tudvalevőleg magasabb, mint egy tanáré, s így a fenti hibákat nem is tekintené hibáknak. Már csak azért sem, mert a félig-meddig spontán beszédre az egynyelvű nyelvhasználatban is jóval több téves egyeztetés, hiányos mondat, stílusterés, ragtévesztés és képzavar jellemző, mint a tervezett beszédre és különösen a tervezett írásra.

6. Összegzés és kitekintés

A fordítások természetessége az ókor óta foglalkoztatja a nyelvi közvetítés művelőit, kutatóit és oktatóit. Ennek ellenére a fogalomnak máig nincs jó meghatározása, részben a *természetes* szónak több nyelvészeti ágban is alkalmazott különféle jelentései miatt, részben azért, mert a természetesség az (eszmenyi) független szövegeknek is az egyik sajátossága, amelyet még nem sikerült elkülöníteni olyan egyéb alaki ismérvektől, mint a gördülékenység, az olvashatóság, a kulturális megfelelés vagy az idiomatikus nyelvhasználat.

A természetesség kívánalmának hátterében a nyelvi naturizmus ideológiája sejlik fel, de annak hívei ritkán érvelnek az igazuk mellett: többnyire axiómaként jelentik ki, hogy a fordítás akkor jó, ha természetes. A tanulmányhoz feldolgozott szakirodalmon belül komoly indoklással csak Lanstyák (2021) szolgál, aki relevan-

ciaelméleti keretben tárgyalja a témát. A természetesség önmagában nem érték: csak a befogadó igényeitől függően nevezhető előnyösnek vagy akár hátrányosnak. A leíró fordítástudományak minden értéksemlegessége ellenére fel kellene tárnia a szokatlanságot, többféle oktató, kritikus és olvasó kikérdezésével és többféle nyelvi közvetítés esetében.

Tekintettel a mesterséges intelligencia tömeges fordítási alkalmazására, égető szükség lenne minél több olyan vizsgálatra, amelyet Apablaza Campos (2019) végzett. E szakdolgozat összehasonlítja Roald Dahl *Charlie and the Chocolate Factory* (*Charlie és a csokigyár*) című művének spanyol célnyelvű gépi és emberi fordítását a nyelvtani anglicizmusokra vonatkozóan. Ezek közé tartozik az alany–állítmány–bővítmény sorrend, az igei csoport, a folyamatos jelen idő, a *túl* + melléknév *ahhoz*, *hogy* szerkezet, a szenvedő igenem gyakorisága, a mellérendelés, a furcsa szerkezetek és a szórend. A szerző megállapítása szerint a felsorolt jegyek – a mellérendelés kivételével – inkább a gépi fordításra jellemzők, így azok kevésbé természetesebbek, mint az emberi fordítások.

Ezt az eredményt érdemes lenne nagyobb és változatosabb korpuszokon ellenőrizni, az utószerkesztés mellett nem megfelelően a hagyományos lektorálásról, hogy kiderüljön, ki mit tekint szokatlannak a nyersfordításokban, és hogyan fokozza azok természetességét.

Irodalom

- Apablaza Campos, C. 2019. *Identificación y comparación de los anglicismos estructurales presentes en la traducción automática y humana de Charlie and the Chocolate Factory de Roald Dahl para evaluar la naturalidad de las traducciones en la lengua meta*. Unpublished doctoral thesis. Valparaíso: Pontificia Universidad Católica de Valparaíso.
- Baker, M. 1992. *In Other Words. A Coursebook on Translation*. London: Routledge.
- Balázs G., Zimányi Á. (szerk.) 2007. *Magyar nyelvhasználati szótár*. Celldömölk: Pauer–Westermann.
- Bassnett, S. 2002. *Translation Studies. Third edition*. London, New York: Routledge.
- Bodrogi F. M. 2016. Egy lehetséges összkép Kazinczy Ferenc 18. századi fordításairól. In: Lengyel R. (szerk.) *Nunquam autores, semper interpretes. A magyarországi fordításirodalom a 18. században*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Irodalomtudományi Intézet. 307–326.
- Chiaro, D. 2008. Issues of quality in screen translation: Problems and solutions. In: Chiaro, D.; Heiss, Ch.; Bucaria, Ch. (eds.) *Between Text and Image: Updating research in screen translation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 241–256.
- Fadaee, E. 2011. Translation naturalness in literary works: English to Persian. *International Journal of English and Literature* Vol. 2. No. 9. 200–205.
https://academicjournals.org/article/article1379429037_Fadaee.pdf
- Harris, B. 1977. The Importance of Natural Translation. *Working Papers on Bilingualism* 12. 96–114.
- Heltai P. 2014. *Mitől fordítás a fordítás?* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.

- Lanstyák I. 2003. A kétnyelvű beszélő mint botcsinálta fordító. *Magyar Nyelvjárások* XLI. 393–400.
- Lanstyák I. 2009. *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. Pozsony: STIMUL.
- Lanstyák I. 2021. „Az Istennek könyve közönséges nyelven” (*Tanulmányok a bibliafordításról*). Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda.
- Lanstyák I. 2022. Funkcióigés szerkezet és nyelvi ideológia. (A nyelvi aformalizmus és más nyelvi ideológiák szerepe a funkcióigés szerkezetek helyességének és helyénvalóságának megítélésében). In: Misad, K., Csehy Z. (szerk.) *Nova posoniensia XII. A pozsonyi magyar tanszék tanulmánykötete*. Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyeület. 7–36.
- Lanstyák I. 2023. A nyelvi aformalizmus és a formális stílus. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 25. évf. 1. szám. 3–36.
- Nádasdy Á. 2003. A helyesírási ló. In: uő. *Ízlések és szabályok. Írások nyelvről, nyelvészetről. 1990–2002*. Budapest: Magvető Kiadó. 95–112.
- Nida, E. A. 1961. *Bible Translating. An Analysis of Principles and Procedures with Special Reference to Aboriginal Languages*. London: United Bible Societies.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Pym, A. 2007. Natural and Directional Equivalence in Theories of Translation. *Target* Vol. 19. No. 2. 271–294.
- Rogers, M. 1998. Naturalness and Translation. *SYNAPS – A Journal of Professional Communication* Vol. 2. 9–31.
- Rosch, E. H. 1973. Natural categories. *Cognitive Psychology* Vol. 4. No. 3. 328–350.
- Sereg J. 2020. *A szinkronnyelv befogadói értékelése és hatása az anyanyelvi nyelvhasználatra*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program.

Források

BBC: *Vienna shooting: Austria hunts suspects after 'Islamist terror' attack*
<https://www.bbc.com/news/world-europe-54788613>